

Przystań Myśliwego

BIBLIOTEKA E-BOOKÓW, AUDIOBOOKÓW I DKF

Witaj w E-Przystani Myśliwego!

To cyfrowa biblioteka e-booków w formatach PDF, EPUB i MOBI.

Nasza biblioteka to starannie dobrany zbiór literatury pięknej oraz tekstów popularnonaukowych, które ukazują bogactwo przyrody, tradycji łowieckiej i kultury, łącząc głębię słowa z pasją poznawania świata.

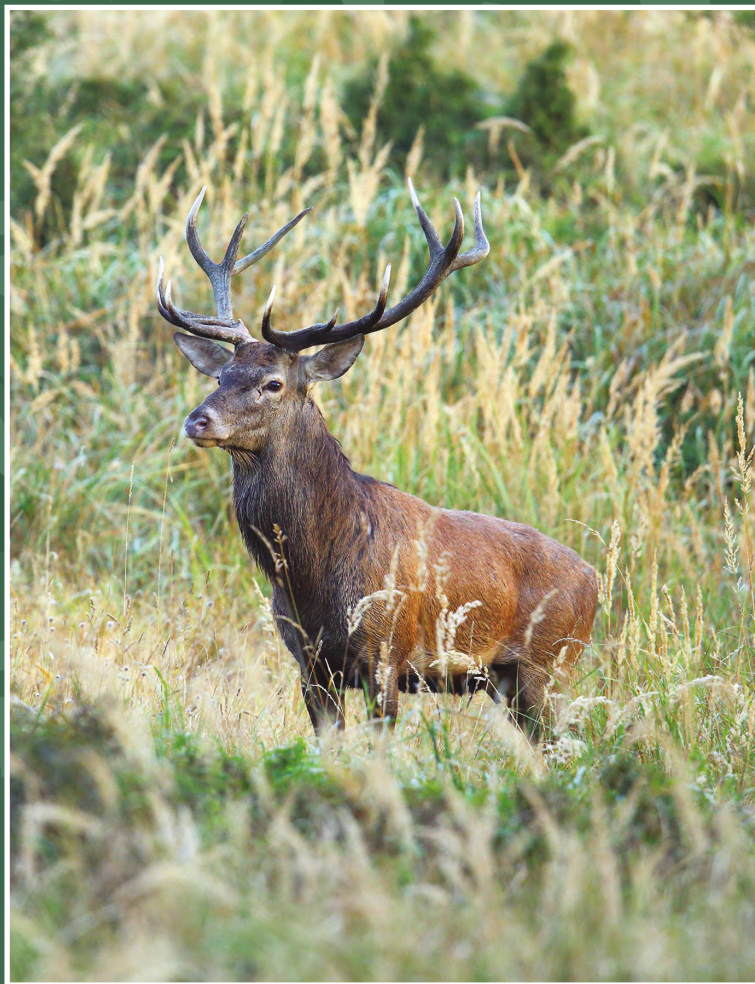
Niezależnie od tego, czy czytasz w domowym zaciszu, czy przy leśnym ognisku – E-Przystań Myśliwego to miejsce, w którym zawsze znajdziesz inspirację i chwilę zadumy.

Dziękujemy, że jesteś z nami, i życzymy Ci wartościowych spotkań z literaturą.

**E-Przystań Myśliwego – miejsce, gdzie
natura spotyka literaturę.**

Łowieckie spotkania

1. Trofeistyka i kolekcjonerstwo

**Pod redakcją naukową
Dariusza J. Gwiazdowicza**

Łowieckie spotkania

1. Trofeistyka i kolekcjonerstwo

Pod redakcją naukową
Dariusza J. Gwiazdowicza

Kościan 2020

Redakcja naukowa: prof. dr hab. Dariusz J. Gwiazdowicz

Korekta językowa: Piotr Rumatowski

Projekt okładki: Grzegorz Bogucki

Zdjęcie na okładce: Arkadiusz Traczyk

Copyright © Polski Związek Łowiecki, Zarządy Okręgowe w Kaliszu, Koninie,
Lesznie, Pile i Poznaniu 2020

ISBN 978-83-7986-330-3

Bogucki Wydawnictwo Naukowe
ul. Górna Wilda 90, 61-576 Poznań
e-mail: biuro@bogucki.com.pl
www.bogucki.com.pl
Druk:
CER-Druk

Dariusz J. Gwiazdowicz

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Wydział Leśny i Technologii Drewna
dariusz.gwiazdowicz@up.poznan.pl

Polskie wystawy łowieckie

Wstęp

W drugiej połowie XVIII wieku rozpoczęła się rewolucja przemysłowa będąca procesem dynamicznych zmian gospodarczych i społecznych związanych z rozwojem nowych technologii oraz przemysłu. Odchodzono wtedy od gospodarki opartej na rolnictwie i produkcji manufakturowej bądź rzemieślniczej na rzecz produkcji mechanicznej, jaka odbywała się w dużych fabrykach. Pracę rąk ludzkich zastępowały maszyny oraz nowoczesne linie produkcyjne. Aby prywatne firmy lub korporacje, a nawet gospodarstwa rolne mogły się rozwijać i pomnażać swój majątek, konieczne było śledzenie zmian i nowinek, jakie oferowali producenci maszyn. Przepływ informacji w owym czasie był jednak dość niemrawy, a wiadomości i ciekawostki dostarczane przez prasę były na dużym poziomie ogólności. Dlatego najlepszą formą zdobywania informacji był bezpośredni kontakt, podczas którego można było zobaczyć pracującą maszynę oraz uzyskać wyczerpujące informacje od producenta. Taką możliwość dawały organizowane dość często wystawy i targi przemysłowo-rolnicze. Przyciągały one ogromne rzesze zwiedzających, wśród których dominowali niezamożni mieszkańcy miast i wsi, kierowani ciekawością i chęcią zobaczenia czegoś nowego, wyjątkowego i nieznanego. Wystawy takie dawały także sposobność

pokazania innych form aktywności ówczesnych społeczności. Z takiej możliwości korzystali m.in. myśliwi, którzy tworzyli ekspozycje w celu pokazania swojej pasji łowieckiej. Na wystawach łowieckich organizowanych w ówczesnych czasach dominowały trofea myśliwskie oraz broń i akcesoria pomocne myśliwym w trakcie polowania. Jednak z czasem koncepcje takich ekspozycji rozwijały się, a na wystawach pojawiała się literatura czy dzieła sztuki reprezentowane np. przez obrazy znanych polskich artystów.

Przez ostatnie 150 lat zorganizowano na ziemiach polskich kilkaset wystaw łowieckich, a wiele z nich zostało przedstawionych w książce monograficznej pt. „Polskie ekspozycje łowieckie” (Gwiazdowicz, Wiśniewski 2013). W niniejszym opracowaniu, które zawiera krótki przegląd takich wystaw, wybrano tylko te najistotniejsze z punktu widzenia rozwoju wystawiennictwa łowieckiego.

Pierwsze wystawy łowieckie na ziemiach polskich

W XIX wieku Polski nie było na mapie Europy, jednak myśliwi organizowali wystawy łowieckie, chcąc w ten sposób pokazać bogactwo rodzimej przyrody oraz zasoby kulturowe Polaków. Można przyjąć, że pierwszą, publiczną, ogólnie dostępną ekspozycją łowiecką na ziemiach polskich była ta, którą zorganizowano podczas Wystawy Przemysłowo-Rolniczej w Kościanie odbywającej się w dniach 17–18 maja 1870 r. Na czele Komitetu Urządzającego stanął hr. Stanisław Czarnecki, a terenu pod ekspozycję bezinteresownie użyczył Stefan Chłapowski, który za zasługi w organizowaniu wystawy otrzymał pierwszą nagrodę rządową w postaci pięknego albumu. Wystawę uznano za ogromny sukces, gdyż mimo niezbyt sprzyjających warunków pogodowych odwiedziło ją około 25 tys. osób.

Była ona okazją do zaprezentowania nie tylko maszyn, ale także narzędzi i sprzętu potrzebnego w gospodarstwie domowym, wyrobów rzemieślniczych i rękodzieła. W dziale X przedstawiono ogrodnictwo i leśnictwo. Hr. Ignacy Mycielski ze Smogorzewa wystawił w domku myśliwskim m.in. meble wykonane z poroży, trofea (poroże, rogi, skóry), spreparowane ptaki, broń i akcesoria łowieckie. Leśna komisja sędziowska, doceniając wspaniałą kolekcję, przyznała wystawcy list pochwalny. Z kolei w dziale XII J. Kandler z Leszna i S. Goldberger z Wrocławia eksponowali broń myśliwską, otrzymując za swoją ekspozycję również listy pochwalne. Natomiast A. Soloschin z Kościana i J. Skóraczewski

z Poznania przedstawiali różne rodzaje butów myśliwskich, za co otrzymali srebrny medal (Gwiazdowicz, Wiśniewski 2013).

Kolejna była Wystawa Rolniczo-Przemysłowa w Toruniu. Dwudniową wystawę na tzw. Targu Wełnianym otworzył w dniu 2 czerwca 1874 r. poseł Ignacy Łysakowski, a kapela zagrała melodię Karola Kurpińskiego „Kiedy ranne wstają zorze”, akcentując w ten sposób polski charakter ekspozycji. Pawilon myślistwa zbudował Zygmunt Działowski, a przedstawiono w nim historię łowiectwa, opierając się na wartościowych kolekcjach broni m.in. A.W. Głowackiego z Gdańska, C.A. Lechnera z Torunia, M. Kossakowskiego z Gniezna oraz J. Spechtela z Poznania.

W dniach 6 września–4 października 1877 r. odbyła się Krajowa Wystawa Rolnicza i Przemysłowa we Lwowie. Do grupy XI zaliczono leśnictwo i przemysł drzewny, a wśród eksponatów leśnych w pawilonie ks. Sapiehy na uwagę zasługiwała piękna kolekcja wieńców jeleni. Natomiast w grupie XII – łowiectwo – prezentowano jedynie przybory myśliwskie oraz psy.

Na placu Ujazdowskim w Warszawie zorganizowano w dniach 9–13 lipca 1885 r. Wystawę Rolniczo-Przemysłową, na której czterech wystawców z Warszawy i jedna firma lubelska prezentowali broń myśliwską. Z kolei na błoniach w Krakowie we wrześniu 1887 r. otwarto Krajową Wystawę Rolniczo-Przemysłową. Dział łowiecki zorganizowało Galicyjskie Towarzystwo Łowieckie, które powołało komitet organizacyjny w składzie: hr. Roman Potocki, hr. Stefan Szembek i Władysław Zontak. Obserwatorzy uznali jednak, że ekspozycja łowiecka „wypadła mniej niż marnie. Niepodobna bowiem powiedzieć, ażeby już sama kollekcja rogów, choćby i najpiękniejsza stanowiła Wystawę łowiecką” (A.L. 1887). Na tym skromnym tle dobrze wyglądały trofea hrabiów Artura i Romana Potockich, hr. Włodzimierza Dzieduszyckiego, hr. Stefana Zamoyskiego oraz Michała Brzostowskiego i Edwarda Simona. Władysław Zontak wystawił na sprzedaż stół na badyłach łosia i jelenia oraz szachownicę na rapciach dzika. Leon Sapieha z Bilcz wystawił 100 lasek myśliwskich, Rudolf Pawlikowski z Czudec rzeźbioną kasetkę na amunicję oraz „wieszadło na broń” zdobioną porożami jeleni i saren. Natomiast Gwarectwo Jaworzyńskie we własnym pawilonie wystawiło m.in. zestawienie upolowanej zwierzyny w latach 1884–1886, spreparowane rzadkie zwierzęta pozyskane na własnym terenie, a także sidła na „szkodliwe zwierzęta”.

Ważnym wydarzeniem była Wystawa Łowiecka na Powszechniej Wystawie Krajowej, którą zorganizowano pod protektorem cesarza i króla Franciszka Józefa I i otwarto 5 czerwca 1894 r. we Lwowie

(ryc. 1). Organizatorzy zdawali sobie sprawę z konieczności rozszerzenia formuły, gdyż zauważono, że prezentowanie wyłącznie wieńców jeleni czy parostków saren jest niewystarczające. W prasie łowieckiej rozpoczęła się dyskusja na temat edukacyjnej roli takich wystaw, dlatego też na wystawie we Lwowie Władysław Spausta opracował dział naukowy. W bardzo przystępny sposób przedstawił w nim relacje pomiędzy środowiskiem przyrodniczym i człowiekiem, podkreślając m.in. pożytki czerpane z upolowanej zwierzyny oraz szkody przez nią powodowane. Ta część ekspozycji miała charakter edukacyjny i cieszyła się zainteresowaniem nie tylko wśród myśliwych, ale i osób postronnych, niemających wcześniej do czynienia z łowiectwem (St. 1894).

Podczas Warszawskiej Wystawy Metalowej w 1895 r. eksponowano rusznikarstwo. Gładkolufową broń myśliwską, kilka sztucerów, trój-lufki, rewolwery i różne myśliwskie akcesoria własnego wyrobu eksponowali czterej wystawcy: S. Bagiński, Spörer, B. Ronczewski oraz R. Ziegler, któremu przyznano mały srebrny medal. Natomiast Janusz Malinowski z Sielc spod Sosnowic przedstawił „oprócz śrót wszystkich numerów, także i loftki różnej wielkości”. Otrzymał on wielki medal srebrny „za dokładność wyrobu i wielce staranne sortowanie”.

Na posiedzeniu Rady Warszawskiego Oddziału Cesarskiego Towarzystwa Prawidłowego Polowania generał-lejtnant K. Wojde zapro-

Ryc. 1. Pawilon leśnictwa i łowiectwa z lewej oraz pawilon Księcia Sanguszki na Powszechnej Wystawie Krajowej we Lwowie w 1894 r. (ze zbioru Sławińskich i Kolińskich)

ponował, by urządzić „pierwszy popis myślistwa w naszym kraju”. Powołano komitet organizacyjny Pierwszej Warszawskiej Wystawy Łowieckiej, z pomysłodawcą jako „prezydującym” oraz 14 członkami, m.in. Józefem Jeziorańskim, Janem Sztolcmanem, Stanisławem Dziechcińskim, Władysławem Słończyńskim, Romualdem Więckowskim i Antonim Miernowskim (ryc. 2). Postanowiono, by na wystawie prezentowane były następujące działy: teoria łowiectwa, broń myśliwska, przybory myśliwskie, ochrona i hodowla zwierzyny, psy myśliwskie, trofea myśliwskie oraz myślistwo w sztuce. Wystawę zorganizowano w dniach 4–23 czerwca 1899 r. w siedzibie Towarzystwa przy ul. Nowy Świat w Warszawie, przy czym w salonach znajdowały się przede wszystkim dzieła sztuki, które były wrażliwe na zmiany pogodowe, natomiast pozostałe obiekty wyeksponowano w specjalnie zbudowanym pawilonie, w ogrodzie. Uroczystego otwarcia wystawy dokonał ks. Aleksander Imeretyński, członek honorowy Towarzystwa. Tradycyjnie przyznano wyróżnienia i medale za tablice przedstawiające informacje o zwierzynie i gospodarce łowieckiej, ekspozycje współczesnej i starej broni myśliwskiej, akcesoria myśliwskie oraz oczywiście trofea. Po raz pierwszy na wystawach łowieckich doceniono dzieła sztuki. Za kolekcje obrazów o tematyce myśliwskiej nadesłane przez właścicieli, wielkie złote medale otrzymali: ks. Jerzy Radziwiłł za kolekcję akwarel Juliana Fałata z polowań w Nieświeżu, a także Ludwik Temler za ko-

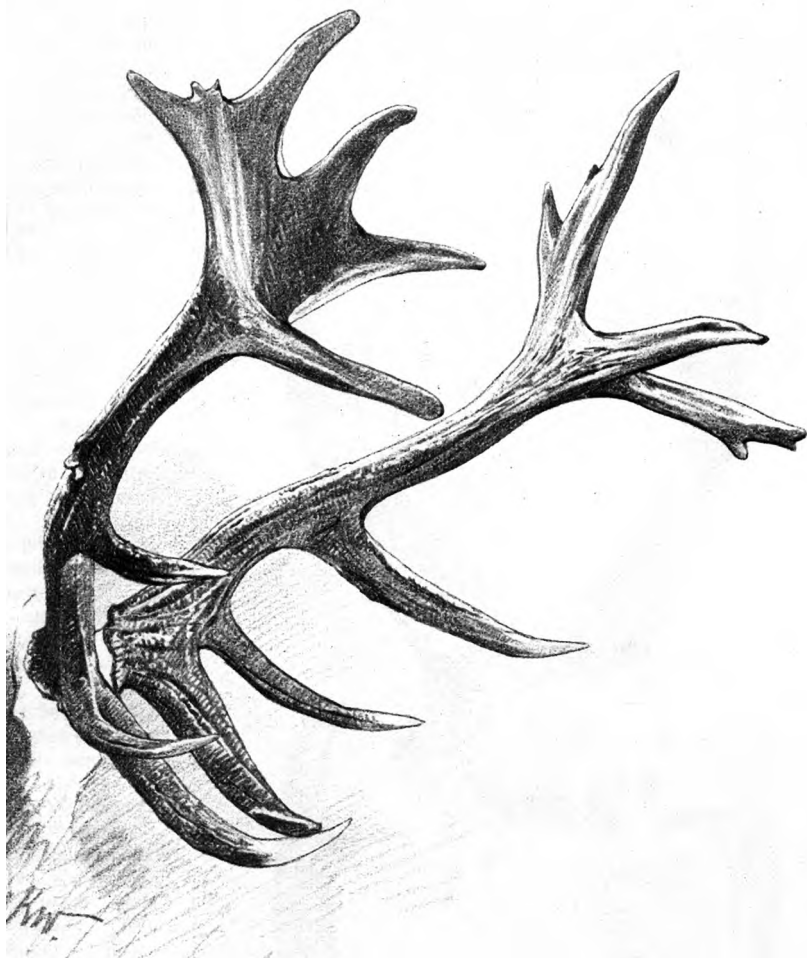
Ryc. 2. Komitet I Warszawskiej Wystawy Łowieckiej w 1899 r. (Łowiec Polski 1899)

lekcję obrazów Józefa Chełmońskiego, Alfreda Wierusz-Kowalskiego, Julian Fałata i Michała Wywiórskiego. Natomiast za obrazy nadesłane przez artystów wielki złoty medal otrzymał Aleksander Augustynowicz za akwarelę „Portret pana E.” (portret Franciszka Ejsmonda w stroju myśliwskim). Mały złoty medal przyznano Michałowi Wywiórskiemu za dwa obrazy i jego działalność artystyczną na polu łowiectwa w sztuce. Wystawę uznano za bardzo udaną, bowiem mimo złych warunków pogodowych cieszyła się dużym zainteresowaniem, o czym świadczyło prawie 9,5 tys. sprzedanych biletów wstępu.

W dniach 6–12 czerwca 1900 r. odbyła się I Poznańska Wystawa Poroży, zorganizowana przez Oddział Poznański Niemieckiego Towarzystwa Łowieckiego. Zgodnie z regulaminem eksponowano również trofea pozyskane w przeszłości, które nadesłali przede wszystkim arystokraci i ziemianie, a także królewscy nadleśniczowie i leśniczowie. Łącznie wystawiono 133 wieńce jeleni, 6 łopat danieli oraz 1039 parostków saren (ryc. 3). W kolejnych latach odbywały się następne wystawy w Poznaniu, np. w 1911 r. zorganizowano II Wystawę Trofeów Łowieckich, a w 1913 r. III Wystawę Łowiecką (Gwiazdowicz, Wiśniewski 2013).

W 1904 r. Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie urządziło wystawę obrazów Juliana Fałata. Eksponowano m.in. następujące dzieła o tematyce myśliwskiej: „Łoś na bagnach”, „Niedźwiedź z psami”, „Polowanie na niedźwiedzia”, „Powrót z polowania”, „Niedźwiedzia niosą”, „Opowiadanie myśliwego”, „Polowanie na łosia”, „Jeleń ranny w paprociach”. Natomiast w 1907 r. Komitet Sztuki Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie zorganizował w swoim salonie wystawę obrazów Józefa Chełmońskiego. Wśród nich dominowała tematyka myśliwska, a na szczególną uwagę zasługiwały: „Zjazd na polowanie”, „Wyjazd na polowanie”, „Ekonom”, „Chłop na koniu”, „Głuszc” oraz „Kuropatwy”.

Wydział Towarzystwa Łowieckiego zaplanował w Poznaniu w 1909 r. Pierwszą Wystawę Łowiecką (polską wystawę pod zborem pruskim), by zwrócić uwagę na znaczenie łowiectwa jako ważnej gałęzi kulturalnej i ekonomicznej. Sugerowano cztery następujące działy: trofeów myśliwskich, sztuki i literatury, przemysłu (m.in. broń i akcesoria myśliwskie, łapki, żelaza, samotrzaski, sieci), osobliwości łowieckich (m.in. wykopaliska zwierząt przedhistorycznych, stara broń). Wystawa odbyła się w dniach 6–14 marca 1909 r. w ogrodzie zoologicznym w sali ogrodowej. Łącznie eksponowano wieńce jeleni (7 wystawców), parostki saren (31), rozmaitości (14), osobliwości (9), sztukę (6), przemysł (19). Duże zainteresowanie zwiedzających wzbudził wspa-

Ryc. 3. Wieniec jelenia pozyskany przez hr. S. Gorzyńskiego-Ostroroga z Tarc na I Poznańskiej Wystawie Poroży w 1900 r. (Wild und Hund 1900)

niały powóz łowiecki wystawiony przez Tomasza Laubego z Poznania. Spreparowane, dzielne konie, manekiny forszpana i lokaja, a także dziedzica w stroju myśliwskim ze strzelbami nie przypominały typów znanych z obrazów rodzajowych Józefa Chełmońskiego.

W połowie lutego 1909 r. otwarto w gmachu Zachęty wystawę najnowszych prac Juliana Fałata. Wśród wspaniałych dzieł można było zobaczyć także następujące obrazy o treści myśliwskiej: „Psy w sankach”,

„Wnętrze lasu”, „Kuropatwy na śniegu”, „Łoś w bagnach”, „Polowanie na niedźwiedzia” oraz „Jelenie”. Prezentowano też prace znanego batalisty i portrecisty Kazimierza Pułaskiego, m.in. „Kaczki”, „Kuropatwy”, „Sarny i cietrzewie”.

Wystawę Sportowo-Przemysłową otwarto w parku Agrykola 23 maja 1912 r. w Warszawie. Swoje trofea prezentowało wielu znamiennych wystawców, m.in.: wielki książę Mikołaj Mikołajewicz, wielki książę Sergiusz Michałowicz, hr. Edward Mycielski-Trojanowski czy hr. Józef Potocki. Natomiast Stefan Dziewulski, hr. Aleksander Iliński-Kaszowski oraz ks. Radziwiłł, ordynat nieświeski, przedstawiali m.in. obrazy wybitnych polskich malarzy. Stąd wystawę uświetniły cenne dzieła Juliana Fałata, Józefa Chelmońskiego, Józefa Brandta, Alfreda Wierusz-Kowalskiego, Juliusza i Wojciecha Kossaków, Franciszka Kostrzewskiego oraz Kazimierza Pochwalskiego.

Wystawy łowieckie organizowane w okresie międzywojennym

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości działacze łowieccy towarzystw, oddziałów związku i centrali zorganizowali w kraju ponad 70 wystaw. Prym wiodli myśliwi z Wielkopolski i Pomorza, urządzając około 30 wystaw, w tym aż 15 w Poznaniu.

Zaledwie kilka lat po odzyskaniu niepodległości Lwowski Wydział Małopolskiego Towarzystwa Łowieckiego zorganizował w dniach 23–26 czerwca 1922 r. wystawę w salach Związku Artystów Polskich. Łącznie zgromadzono 51 wieńców jeleni, 187 parostków saren, 18 medalionów i 48 orzęzy dzików, rosochy łosi, skóry rysi, niedźwiedzi i wilków, a także czaszkę niedźwiedzia i rogi żubra. Sporo spreparowanych ptaków zawieszono na ścianach, bogato zdobionych zielenią borów. Część okazów pochodziła z Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie, część m.in. z kolekcji Cyryla Czarkowskiego-Golejewskiego, hr. Alberta Mniszka, hr. Leona Szeptyckiego, hr. Władysława Tyszkiewicza i ks. Andrzeja Lubomirskiego.

W dniu 23 czerwca 1923 r. wojewoda poznański hr. Adolf Bniński otworzył pierwszą w wolnej Polsce Wystawę Rolniczo-Przemysłową. Godzinę później w drugim pawilonie otwarto uroczyste IV Poznańską Wystawę Myśliwską, zorganizowaną przez Oddział Poznański Polskiego Związku Myśliwych. Wstęgę przeciął gen. Kazimierz Raszewski, który zachęcał do pielęgnowania tradycji łowieckich i wstępowania

do związku. Łącznie wystawiono 27 wieńców jeleni, 9 łopat danieli, 249 parostków saren, 5 medalionów i 8 oręży dzików, medalion żubra i wilka, skórę żbika, spreparowanego dropia, cietrzewia, 3 głuszcze oraz 24 inne mniejsze ptaki krajowe, a także liczne wachlarze głuszców i liry cietrzewi.

Zarząd Koła Łowieckiego Towarzystwa Artystycznego zorganizował 9 października 1924 r. w Nowym Salonie Artystycznym Seweryna Jasielskiego przy ul. Wierzbowej wystawę i konkurs „Łowiectwo w sztuce plastycznej”. Zgromadzono obrazy artystów współczesnych, np. Juliana Fałata, Józefa Ryszkiewicza, Zdzisława Jasińskiego, Apoloniusza Kędzierskiego, Wacława Nowiny-Przybylskiego, Stanisława Ejsmonda, Wacława Radwana. Natomiast w dziale retrospektywnym eksponowano obrazy Józefa Chełmońskiego, Alfreda Wierusz-Kowalskiego, Wacława Pawliszczaka, Henryka Weyssenhoffa, Władysława Szernera i innych. Dwa lata później w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych wystawiono 137 dzieł Juliana Fałata, które ze względu na swą tematykę szczególnie interesowały myśliwych. Choć zbiór był, rzecz jasna, bardzo niekompletny, to jednak eksponowano sławny obraz „Powrót z niedźwiedziem z polowania”.

I Wystawę Sportową urządzono w dniach 3–16 czerwca 1927 r. we Lwowie na Targach Wschodnich. W 10 salach pawilonu sztuki prezentowano eksponaty z Karpat, Małopolski, b. Kongresówki oraz Kresów i jedynie poznańskie nie przysłało niemal żadnych trofeów. Eksponowano 156 wieńców jeleni, 13 rosoch łosi, przeszło 600 parostków saren, 16 medalionów i 120 oręży dzików, 17 niedźwiedzi, 20 rysy, 32 wilki, 8 żbików oraz 74 okazy egzotyczne. Te ostatnie w liczbie 80 prezentowano w zbiorach hr. Potockich, hr. Wodzickich, Halperta, bar. Goetza-Okocimskiego, ks. Andrzeja Lubomirskiego i hr. Dzieduszyckich. Eksponowano także kilkanaście obrazów o tematyce myśliwskiej, namalowanych przez czołowych polskich artystów, a ozdobę wystawy stanowiły eksponaty Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. Kolekcję dawnej broni myśliwskiej od XVI do XIX wieku przedstawiło Muzeum Narodowe im. Króla Jana we Lwowie. Największą atrakcją dla zwiedzających była diorama ukazująca bizona amerykańskiego w pejzażu zimowym Tatr, wykonana przez lwowskich artystów Wesołowskiego i Dyreńskiego, a także zbiory trofeów hr. Jerzego Wodzickiego z Mongolii, hr. Alfreda Jerzego i Romana Potockich, hr. Adama Zamoyskiego, hr. Maurycego Zamoyskiego oraz Halperta z wypraw afrykańskich (Mniszek 1927). Przy okazji wystawy zorganizowano także „księgarnię łowiecką”, w której można było zakupić książki o tematyce łowieckiej.

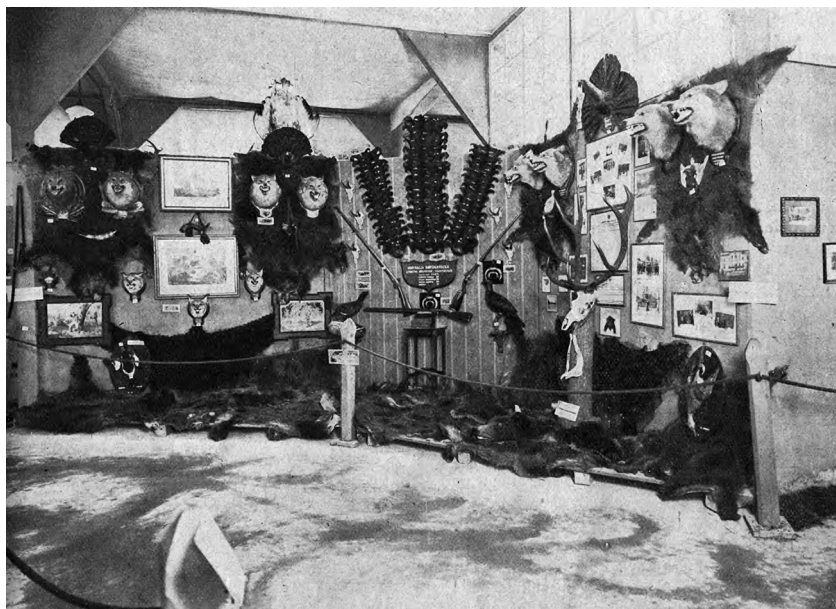
Po upływie dekady od czasu odzyskania przez Polskę niepodległości postanowiono zorganizować w Poznaniu Powszechną Wystawę Krajo-
wą (PWK). Uznano, że to może być doskonała okazja do zaprezentowa-
nia także dorobku polskiego łowiectwa. Dlatego Wielkopolski Związek
Myśliwych zwrócił się z odezwą do wszystkich związków łowieckich,
myśliwych oraz sympatyków łowiectwa w całej Polsce do aktywnego
uczestnictwa w poznańskiej wystawie.

W dniu 16 maja 1929 r. Prezydent RP prof. dr Ignacy Mościcki
dokonał otwarcia PWK, po czym przybył do pawilonu myśliwskiego,
by osobiście przeciąć zieloną wstęgę. Na uroczystości tej obecni byli
najwyżsi przedstawiciele Centralnego Związku Polskich Stowarzyszeń
Łowieckich z prezesem hr. Juliuszem Bielskim i Stanisławem Lilpopem
na czele.

Na uwagę zasługiwał oręż dzika (rekord światowy – 31 cm), który
zdobył gen. Stanisław Szeptycki. Duże zainteresowanie zwiedzających
wzbudzały także różne eksponaty zgromadzone przez poszczególnych
wystawców, np. płk rez. Konstanty Chłapowski z Mościewa prezen-
tował medaliony dzików, obrazy wybitnych malarzy łowieckich, hr. Do-
biesław Kwilecki z Kwilcza miedzioryty, dawne torby myśliwskie,
ks. Andrzej Lubomirski z Przeworska cietrzewie i gastrolity głuszców,
hr. Zygmunt Plater z Białczewa spreparowane okazy lwicy, bawołów,
antylop, a hr. Maurycy Potocki eksponował trofea (ryc. 4), dubeltówki
i pojedynki wykonane w XVIII wieku, a także dubeltówkę króla Stani-
sława Augusta. Spore zainteresowanie wzbudzała dobrze udokumento-
wana licznymi, niezwykle rzadkimi eksponatami problematyka historii
polowań, sposobów polowań w literaturze, obrazach i fotografiach,
znaczenie polowania dla gospodarstwa krajowego, ochrony zwierząt
w Polsce, mapy rozmieszczenia zwierzyny, m.in. dropia w Wielkopol-
sce, oraz tropy zwierząt (Szczzerbiński 1929).

Ważną rolę w okresie międzywojennym odgrywały pokazy trofeów
łowieckich. Na przykład w dniach 2–10 maja 1931 r. w pokojach Ofi-
cerskiego Kasyna Garnizonowego w alei Szucha w Warszawie zorga-
nizowano pierwszy taki pokaz, na którym zgromadzono łącznie 811
eksponatów, w tym 676 trofeów. Na drugim pokazie, jaki urządzono
w tym samym miejscu zgromadzono już mniej, bo zaledwie 282 eksp-
onaty, w tym 277 trofeów (Domaniewski 1932, 1934). III Pokaz Trofeów
Łowieckich odbył się w Warszawie w 1934 r. Natomiast Wielkopol-
ski Związek Myśliwych organizował pokaz w Poznaniu w 1932, 1933
i 1935 r.

W dniach 5–30 października 1936 r. w ramach Targów Wschod-
nich urządzono z wielkim rozmachem wystawę „Nasze lasy i ochrona

Ryc. 4. Zbiory hr. M. Potockiego na wystawie łowieckiej
PWK w Poznaniu w 1929 r. (Łowiec Polski 1930)

przyrody”. Jej częścią składową była wystawa łowiecka zorganizowana w 60. rocznicę powstania Małopolskiego Towarzystwa Łowieckiego oraz IV Pokaz Trofeów Łowieckich pozyskanych w ostatnim 10-leciu. Starsze trofea eksponowano poza konkursem. Patronat nad wystawą objął pierwszy myśliwy Polski, Prezydent RP prof. dr Ignacy Mościcki, a nad jej organizacją czuwał gen. Kazimierz Sosnkowski, prezes Polskiego Związku Stowarzyszeń Łowieckich. Zdaniem Wacka (1937) eksponowano 93 wieńce jeleni, 10 skór niedźwiedzi, 2 rosochy łosi, spreparowane 4 kozice, daniela (1 medalion i 9 łopat), dziki (1 spreparowany, 17 medalionów, skórę oraz 104 oręża), wilki (2 spreparowane, 5 medalionów i 25 skór), rysie (5 spreparowanych, 2 medaliony i 15 skór), żbiki (3 spreparowane i 6 skór), sarny (2 medaliony i 592 poroża), spreparowaną wydrę, tchórza i kunę, 3 dropie, głąszcze (25 spreparowanych, medalion i 7 wachlarzy), cietrzewie (5 medalionów i 4 liry), 3 spreparowane jarzabki oraz m.in. około 80 batalionów, 2 gęsi rdzawoszyje. Na wystawie eksponowano także trofea egzotyczne, obrazy i fotografie o tematyce myśliwskiej i przyrodniczej oraz odznaki łowieckie. Łącznie w wystawie udział wzięło 141 wystawców. Odrębną ekspozycję urządziło Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie

oraz Izba Przemysłowo-Handlowa we Lwowie, na której prezentowano obrazy o tematyce przyrodniczej i łowieckiej takich artystów, jak np. Juliusz Hawel, Stefan Domaradzki, Włodzimierz Siwierski czy Kazimierz Sichulski.

W latach 30. ubiegłego wieku rozpoczęła się niesamowita kariera wybitnego fotografa i filmowca Włodzimierza Puchalskiego. To właśnie wtedy na wystawach łowieckich pojawiły się jego pierwsze prace oraz urządzano jego pierwsze wystawy indywidualne. Na przykład Koło Dublańczyków zorganizowało w dniach 17 maja–1 czerwca 1936 r. we Lwowie wystawę fotografii przyrodniczej i myśliwskiej. W pięciu salonach eksponowano 260 zdjęć różnych pod względem tematycznym. W Salonie Towarzystwa Współpracy Kulturalnej, w gmachu Warszawskiego Banku Handlowego, w dniach 4–29 czerwca 1938 r. czynna była wystawa, którą zorganizowała redakcja „Myśliwego”. Protektorat nad nią objęli wojewoda poznański Artur Maruszewski i prezydent Poznania inż. Tadeusz Ruge (ryc. 5). Ze względów lokalowych zamiast 400 planowanych zdjęć eksponowano tylko 280 (S.M. 1938). Natomiast w dniach 3–28 kwietnia 1938 r. w salach Muzeum Przemysłowego we Lwowie zaprezentowano publiczności 350 fotografii (Godyń 1938).

Z okazji jubileuszu 30-lecia Wielkopolskiego Związku Myśliwych zorganizowano w Poznaniu okolicznościową wystawę. Uroczystego przecięcia wstęgi dokonał hr. Juliusz Bielski w dniu 24 stycznia 1937 r. Eksponowano jedynie trofea premiowane w ostatnim 30-leciu oraz zdobyte w 1936 r., a także kopalne szczątki żubrów i turów, żetony i medale łowieckie oraz m.in. fotografie i obrazy o tematyce myśliwskiej. Tym samym na wystawie zgromadzono trofea obwieszone medalami na krajowych i zagranicznych pokazach (Kobyłański 1937b). Dominowały oczywiście parostki saren i wieńce jeleni, gdyż w tej dzielnicy hodowla saren i jeleni odgrywa zdecydowanie pierwszoplanową rolę. Zdaniem Kobyłańskiego (1937a) ukoronowaniem tej imponującej wystawy były niezmiernie ciekawe i różnorodne zbiory Wydziału Rolniczo-Leśnego i Zakładu Rybactwa i Łowiectwa Uniwersytetu Poznańskiego, którymi dysponował prof. dr Edward Schechtel.

Od czerwca do sierpnia 1937 r. Polski Związek Łowiecki w porozumieniu z Zarządem Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych zorganizował wystawę przeglądową pt. „Łowiectwo w sztuce polskiej”. Protektorat honorowy objął gen. broni prezes PZŁ Kazimierz Sosnkowski, a także m.in. ministrowie, dyrektorzy muzeów narodowych w Katowicach, Krakowie, Lwowie, Poznaniu i Warszawie. Nagrody ufundowali m.in. ministrowie, prezydent Warszawy, Polski Związek Łowiecki (Owczar-

Ryc. 5. Otwarcie wystawy fotografii W. Puchalskiego
w Poznaniu w 1938 r. (Myśliwy 1938)

rzewski 1937). Zgromadzono 209 prac, które wykonało 80 artystów. W dziale retrospektywnym wystawiono prace 30 malarzy, m.in. Józefa Brandta, Jana Chelmońskiego, Juliana Fałata, Maksymiliana Gierymskiego, Juliusza Kossaka, Franciszka Kostrzewskiego, Alfreda Wierusz-Kowalskiego. Wśród 50 współczesnych artystów należało wymienić m.in. Stanisława Ostoję-Chrostowskiego, Stanisława Ejsmonda, Apoloniusza Kędzierskiego, Wacława Piotrowskiego, Stanisława Żukowskiego.

I Ogólnopolską Wystawę Grafiki Myśliwskiej otwarto z inicjatywy pracowników Muzeum Wielkopolskiego i członków Towarzystwa Miłośników Grafiki w Poznaniu w dniu 23 maja 1938 r. w gmachu Muzeum Wielkopolskiego (ryc. 6). W katalogu zamieszczono 207 prac, należących do 54 właścicieli. Oprócz dzieł znanych i uznanych mistrzów, takich jak Julian Fałat, Leon Wyczółkowski, Kazimierz Sichulski, Władysław Skoczylas, licznie reprezentowane były prace wykonane w Państwowej Szkole Sztuk Zdobniczych w Poznaniu.

Z inicjatywy „Łowca Wielkopolskiego” w dniu 13 marca 1938 r. otwarto wystawę łowiecką w Poznaniu, na którą łącznie nadesłano około tysiąca eksponatów. Mieściła się ona w jednej większej sali oraz trzech mniejszych i dlatego wśród eksponatów panował „tłok”. Eks-

Ryc. 6. Pierwsza Ogólnopolska Wystawa Grafiki Myśliwskiej w Muzeum Wielkopolskim w Poznaniu w 1938 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

ponaty można było podzielić na: trofea myśliwskie, sztukę, literaturę, broń oraz dział naukowy. Oprócz około 70 wieńców jeleni, około 500 parostków saren, na uwagę zasługiwały także skóry wilków i rysi oraz oręża dzików (Metzig 1938). Wśród ptaków dominowały spreparowane głuszcze oraz liry cietrzewi. Cennym eksponatem był róg żubra oprawiony w srebro. W oddzielnej sali dział naukowy prezentował Zakład Łowiectwa i Rybactwa Uniwersytetu Poznańskiego pod kierunkiem prof. dr. Edwarda Schechtela (Modzelewski 1938).

W dniu 5 listopada 1938 r. w Muzeum Wielkopolskim w Poznaniu otwarto wystawę polskiej historycznej grafiki myśliwskiej, którą przygotował jego niestrudzony kustosz Alfred Brosig. Łącznie wystawiono 253 grafiki, z czego aż 203 były własnością Józefa W. Kobyłańskiego, reszta należała do Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz kolekcjonerów: inż. Przybylskiego i F. Zygarłowskiego.

W ramach Tygodnia Borów Tucholskich 13 sierpnia 1939 r. otwarto w dwóch klasach szkolnych w Tucholi wystawę łowiecką, zorganizowaną przez Pomorską Wojewódzką Radę Łowiecką. Gros prac wykonali członkowie Powiatowej Rady Łowieckiej w Tucholi pod kierunkiem łowczego powiatowego St. Hoppego. Wystawę otworzył wojewoda po-

morski minister Władysław Raczkiewicz. Choć stosowano międzynarodowe metody wyceny trofeów, to jednak granice przyznawania medali ustalono według własnych zasad. Nie jest wykluczone, że wyżej wymieniona wystawa była ostatnią organizowaną przed wybuchem II wojny światowej.

Wystawy łowieckie w czasie II wojny światowej oraz w okresie PRL

Podczas II wojny światowej do niemieckich oficerskich obozów jenieckich (oflagów) trafiło wielu polskich oficerów myśliwych, a także leśników oficerów rezerwy, którzy za drutami tworzyli Koła Leśników. Należeli do nich też oficerowie zawodowi i rezerwy innych zawodów, zamiłowani myśliwi. Na terenach obozowych szczególnie aktywne Koła Leśników organizowały nie tylko kursy samokształceniowe, odczyty, obchody Święta Lasu, Dni Hubertowskie, ale także wystawy leśne. Rzecz jasna, były one bardzo skromne, ale cieszyły się szczególnym zainteresowaniem.

Z inicjatywy kpt. Józefa W. Kobylańskiego w Oflagu VIE Dorsten w Westfalii w dniu 2 listopada 1941 r. urządzono wielką uroczystość na cześć św. Huberta. Odbyła się wystawa sztuk plastycznych o tematyce przyrodniczo-łowieckiej, podczas której prezentowano kilkadziesiąt prac prawie 40 autorów, były także recytacje oraz wystąpienia chóru i orkiestry (Sikorski 1998, Skowronek 2011). Kapitan Józef W. Kobylański dbał o propagowanie łowiectwa również w Oflagu VIB Dössel, w którym w 1943 r. na wystawach geograficznych oraz na zakończenie kursu malarstwa i modelarstwa eksponowano obrazy o tematyce myśliwskiej (Mielnikiewicz 2011, 2012).

W dniach 12–18 września 1943 r. w Oflagu IIC Woldenberg na Pomorzu Zachodnim zorganizowano Wystawę Leśną. Według biletów wstępu zwiedziło ją ponad 12 tys. osób, w tym 150 oficerów i podoficerów niemieckich. W sali o wymiarach 4,5 × 8,5 m eksponowano ochronę przyrody oraz łowiectwo, któremu do dyspozycji oddano 16 mb ściany, za którą pod względem organizacyjnym odpowiedzialny był leśnik, ppor. Paliszewski (Skowronek 2004, 2011). Na planszach przedstawiono występowanie zwierząt łownych w Polsce i ich ochronę, a pod fotografiami i rysunkami zwierząt zamieszczono informacje na temat ich biologii, ekologii oraz znaczenia gospodarczego. Atrakcją wystawy był obraz „Św. Hubert” Edmunda Czarneckiego z Oflagu

XVIIIa Lienz, a także rzeźba dzika ppr. Stanisława Horno-Popławskiego i liczne inne małe rzeźby animalistyczne (Mielnikiewicz 2011).

Po II wojnie światowej nastąpił dynamiczny wzrost organizowanych wystaw łowieckich, które stały się nieodzownym elementem jubileuszu niemal każdego koła łowieckiego. Okazją do zorganizowania wystawy był często jubileusz PZŁ czy „Łowca Polskiego”. W wielu miastach urządzano wystawy trofeów zdobytych w ostatnich sezonach łowieckich. Dostępność sprzętu fotograficznego zaowocowała wzrostem zainteresowania fotografią przyrodniczą, czego efektem były konkursy oraz wystawy fotografii łowieckiej.

W dniach 4–5 listopada 1947 r. Olsztyńska Wojewódzka Rada Łowiecka przygotowała uroczyste obchody święta hubertowskiego. Po mszy w Katedrze św. Jakuba dokonano otwarcia, pierwszej po II wojnie światowej, wystawy łowieckiej, którą zorganizowano w Teatrze Młodych. Prezentowane trofea podzielono na dwa działy: trofea poniemieckie oraz trofea zdobyte przez polskich myśliwych w latach 1945–1947.

W okresie od lipca do października 1948 r. Polski Związek Łowców prezentował swój dorobek w specjalnym pawilonie na Wystawie Ziem Odzyskanych. Wystawę podzielono na dwie części: dział trofeów zdobytych przez polskich myśliwych po roku 1945 na Ziemiach Odzyskanych oraz dział dydaktyczny. W dziale trofeów imponowały wieńce jeleni zdobyte na terenie Mazur, natomiast w dziale dydaktycznym eksponowano spreparowane ptaki i ssaki, a także poroża selekcyjne, przyszłościowe i kapitałne. Ponadto warty odnotowania był dział fotografii z wieloma pracami Włodzimierza Puchalskiego. Całości dopełniały mapy i wykresy obrazujące bogactwo przyrodnicze Ziem Odzyskanych. Wystawę odwiedził m.in. prezydent RP Bolesław Bierut wraz z marszałkiem Polski Michałem Żymierskim oraz przedstawicielami rządu. Po wizycie podziękowania i gratulacje w imieniu prezydenta przekazał organizatorom minister leśnictwa Bolesław Podedworny.

W siedzibie PZŁ w Warszawie przy ul. Nowy Świat 35 zorganizowano I Ogólnopolski Pokaz Trofeów Łowieckich. Ekspozycję podzielono na cztery działy: pokaz trofeów zdobytych w 1951 r., krajowe ptaki łowne, skóry – ich preparowanie, konserwowanie i wycena oraz tabele ilustrujące rozmieszczenie zwierzyny. Uroczystego otwarcia w dniu 31 stycznia 1952 r. dokonał Minister Leśnictwa Bolesław Podedworny. Pokaz trwał do końca lutego i w tym czasie ekspozycję obejrzało około 7 tys. osób (Kowalski 1952a, b).

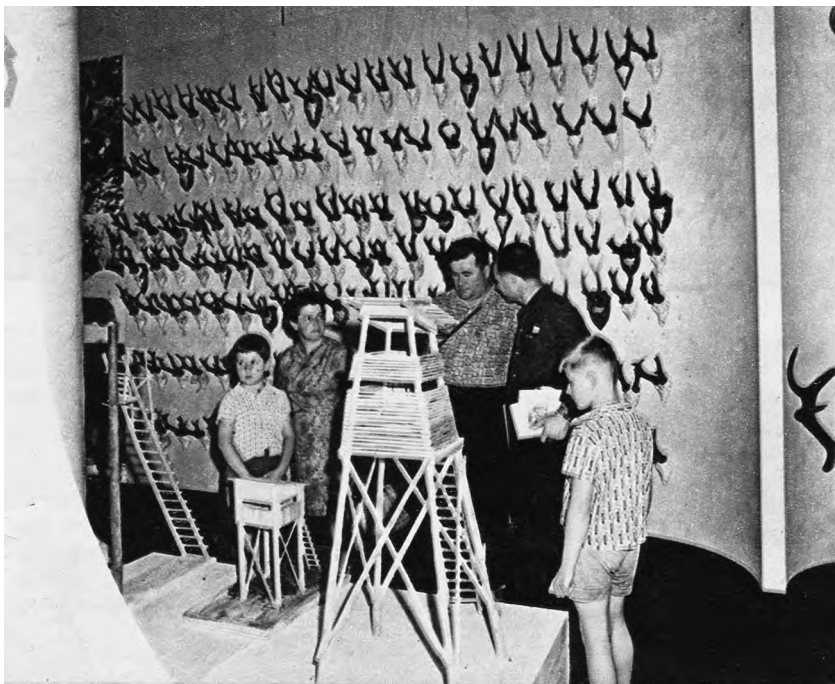
Pierwszą w czasach PRL Ogólnopolską Wystawę Trofeów Łowieckich otwarto 7 czerwca 1959 r. w Wielkopolskim Domu Łowieckim w Poznaniu. Na uroczystość tę przybyli m.in. minister leśnictwa i prze-

mysłu drzewnego Jan Dąb-Kocioł, wiceminister Roman Gesing, dyrektor Instytutu Badawczego Leśnictwa dr Maksymilian Kreutzinger, a także doc. dr Wiesław Szczerciński z WSR w Poznaniu. Większość eksponatów, bo 451, była trofeami medalowymi, a pozostałe porożami selekcyjnymi, które były eksponowane ze względów dydaktycznych. Ponadto poza konkursem prezentowano słynne parostki z Nienadowej z 1896 r. oraz gipsowy odlew najlepszego na świecie oręża z Rychcic z 1930 r., którego oryginał zaginął w czasie II wojny światowej. Najwyższy poziom upatrywano w orężach dzików (157 nagrodzonych medalami, w tym 42 złote, 45 srebrnych, 70 brązowych), gdyż przedstawione trofea zajmowały odpowiednio 3, 4 i 6 miejsce w klasyfikacji światowej.

Kolejna Ogólnopolska Wystawa Łowiecka została otwarta 16 lipca 1969 r. w Warszawie. Ekspozycja obejmowała trzy duże sale w Pałacu Kultury i Nauki o łącznej powierzchni około 1000 m². W pierwszej sali przedstawiono dorobek kulturowy łowiectwa, eksponując kilkanaście obrazów o tematyce łowieckiej pędzla m.in. Juliusza Kossaka, Juliana Fałata, Maksymiliana Gierymskiego i Alfreda Wierusz-Kowalskiego. Galerię tę uzupełniały dwa płótna zawieszone naprzeciw siebie w przejściu pomiędzy salą drugą i trzecią. Były to „Kuropatwy na śniegu” Józefa Chełmońskiego oraz „Łoś” Juliana Fałata. Wychodząc z założenia, że najlepsze trofea są także wartością kulturową, w sali tej eksponowano m.in. rekordową skórę wilka, dwie nagrodzone złotymi medalami skóry rysia, rekordowy wieniec jelenia, parostki kozła.

W drugiej sali pokazywano efekty gospodarki łowieckiej, dorobek hodowlany, a także osiągnięcia w dziedzinie ochrony przyrody. Można zatem było oglądać plansze informujące o rozmieszczeniu zwierzyny, lokalizacji parków narodowych oraz plansze przedstawiające ostoje rzadkich i chronionych gatunków zwierząt. Ponadto eksponowano makietę nowoczesnej bażantarni i modele kilku ambon (ryc. 7).

W trzeciej sali prezentowały się instytucje, zakłady przemysłowe, przedsiębiorstwa i warsztaty rzemieślnicze, których produkcja czy usługi były związane z łowiectwem. Istniała zatem możliwość zapoznania się z ofertą: Centrali Handlu Zagranicznego (CHZ) „Animex” pokazującą eksport żywej zwierzyny, Polskiego Biura Podróży (PBP) „Orbis” promującą polowania dewizowe, Zakładów Chemicznych „Pronit” w Pionkach reklamującą amunicję śrutową, Zjednoczenia Produkcji Leśnej (ZPL) „Las” przedstawiającą rozwój eksportu dziczyzny oraz bogaty asortyment jej przetworów. Natomiast Spółdzielnia „Jedność Łowiecka” prezentowała szeroki wybór akcesoriów myśliwskich oraz odzież. O sukcesie wystawy może świadczyć fakt, że pierwotnie miała

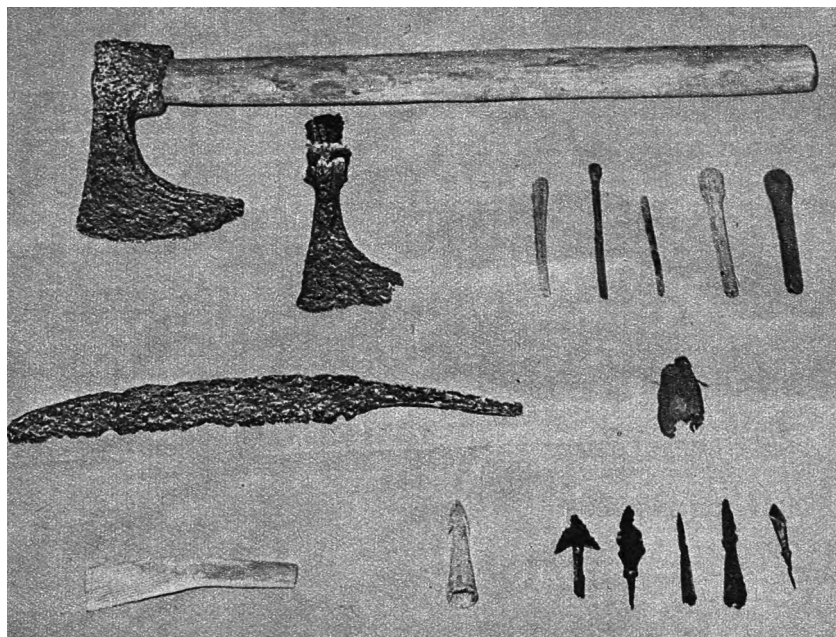
Ryc. 7. Zainteresowanie zwiedzających wzbudzały także urządzenia łowieckie prezentowane na Ogólnopolskiej Wystawie Łowieckiej w Warszawie w 1969 r. (Łowiec Polski 1969)

ona trwać do 31 lipca, o czym informuje plakat. Jednak ze względu na duże zainteresowanie została przedłużona do 25 sierpnia. W tym czasie zwiedziło ją około 50 tys. osób, wśród których było wielu gości z zagranicy.

W Muzeum Archeologicznym we Wrocławiu zorganizowano wystawę pt. „Dzieje łowiectwa na ziemiach polskich”. Uroczystego otwarcia w dniu 22 kwietnia 1972 r. dokonał wiceminister kultury i sztuki Tadeusz Kaczmarek. Rozmieszczona w siedmiu salach ekspozycja składała się z kilku tysięcy eksponatów, częściowo własnych, częściowo wypożyczonych z 30 różnych muzeów i instytucji w całym kraju. Wystawa ta różniła się od typowych wystaw łowieckich, na których eksponowane są wyłącznie trofea myśliwskie, pokazano bowiem łowiectwo w aspekcie historycznym, prezentując poszczególne etapy w jego rozwoju oraz miejsce, jakie zajmowało w życiu ludów zamieszkujących obecne terytorium Polski. Można było podziwiać narzędzia myśliwskie, strzały, groty do strzał, oszczepy, noże (ryc. 8), a także szczątki zwierząt, np. kości

mamuta. Ciekawym eksponatem była czaszka tura, którą znaleziono obok szkieletu człowieka dzierżącego w ręku kamienny toporek (ter 1972). Doskonałym uzupełnieniem eksponatów archeologicznych były obrazy Juliana Fałata, Józefa Chełmońskiego, Franciszka Kostrzewskiego, Alfreda Wierusz-Kowalskiego stanowiące ilustrację obyczajowości myśliwskiej. Organizatorzy wystawili też zbiory literatury o tematyce łowieckiej, czasopisma, ekslibrisy, odznaki i znaczki pocztowe.

W Domu Artysty Plastyka w Warszawie w dniach 9–23 czerwca 1973 r. odbywała się wystawa pt. „Współczesna sztuka łowiecka i animalistyczna”. Była to jedna z wielu inicjatyw PZŁ podjętych dla uczczenia 50-lecia organizacji myśliwych. W trzech salach zgromadziło około 60 prac malarskich, 55 grafik, 60 rzeźb oraz 25 tkanin. O zainteresowaniu wystawą wśród artystów warszawskich może świadczyć fakt, że nadesłano na nią ponad 400 prac (ter 1973). Już po zakończeniu wystawy, 29 czerwca 1973 r., w sali klubowej Domu Artysty Plastyka w Warszawie odbyło się spotkanie artystów, uczestników wystawy, z przedstawicielami ZG PZŁ.

Ryc. 8. Eksponaty z VI–XIII wieku na wystawie „Dzieje łowiectwa na ziemiach polskich” we Wrocławiu w 1972 r. (Łowiec Polski 1972)

Z okazji 50-lecia Polskiego Związku Łowieckiego w dniach 14 czerwca–15 lipca 1973 r. zorganizowano w Pałacu Kultury i Nauki Jubileuszową Wystawę Łowiecką obrazującą działalność i dorobek PZŁ. Zwiedzanie wystawy było także częścią programu XX Kongresu Międzynarodowej Rady Łowieckiej, który w dniach 10–13 czerwca obradował w Warszawie. Uroczystego otwarcia i przecięcia wstęgi w dniu 13 czerwca 1973 r. dokonali prezes Naczelnej Rady Łowieckiej gen. Tadeusz Pietrzak oraz przewodniczący Międzynarodowej Rady Łowieckiej i Ochrony Zwierzyny Pál Vallus. Ekspozycja o łącznej powierzchni około 1000 m² mieściła się w trzech salach. W pierwszej znajdował się duży fotogram Puszczy Białowieskiej oraz rys historyczny PZŁ. W środku sali, w dużej przeszklonej gablocie, eksponowano interesującą kolekcję starej broni i akcesoriów myśliwskich ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. W przejściu do następnej sali umieszczono siedem imponujących wieńców jelenich oraz ponad 40 parostków saren.

W środkowej sali prezentowano zagadnienia związane z gospodarką łowiecką i ochroną środowiska, także dzieła sztuki malarskiej o tematyce łowieckiej reprezentujące naszych czołowych artystów z przełomu XIX i XX wieku: Juliana Fałata, Aleksandra Gierymskiego, Józefa Chełmońskiego, Januarego Suchodolskiego, Józefa Jaroszyńskiego, Alfreda i Czesława Wierusz-Kowalskich. Dzieła te były wypożyczone z Muzeów Narodowych w Warszawie, Poznaniu i Krakowie. W trzeciej sali wystawiono najlepsze, rekordowe polskie trofea. W tle słychać było muzykę myśliwską przeplataną głosami zwierząt. Ta doskonała ilustracja muzyczna była dziełem Michała Sumińskiego. Godna podkreślenia była także szata ikonograficzna wystawy autorstwa Włodzimierza Puchalskiego, Leszka Krzysztofa Sawickiego, Zdzisława Wdowińskiego, Andrzeja Iwanowskiego, Huberta Wolańskiego oraz Zbyszka Siemaszki (Sikorski 1973).

W 1972 r. powstał Klub Kolekcjonera, który za swój cel statutowy uznał zachowanie dokumentów kultury łowieckiej dla przyszłych pokoleń i pomnażanie wiedzy o łowiectwie. Klub działał bardzo dynamicznie i po dwóch latach liczył już 70 członków. Nadszedł czas, by zaprezentować swoje osiągnięcia, by pokazać publiczności zbiory niektórych członków klubu i dlatego zorganizowano pierwszą ogólnopolską wystawę pt. „Łowiectwo w kolekcjonerstwie”, która odbyła się w dniach 7–24 czerwca 1974 r. w sali konferencyjnej ZG PZŁ przy ul. Nowy Świat 35.

Z inicjatywy Okręgu Warszawskiego Związku Polskich Artystów Plastyków (ZPAP) oraz PZŁ urządzono wystawę, którą poprzedzi-

ły plenery łowieckie. Komisja ZPAP zaklasyfikowała na nie 50 osób z grupy około 150 zgłoszonych. Plenery trwały od maja do listopada 1975 r. w ośrodkach hodowli zwierzyny oraz parkach narodowych. Na wystawę wpłynęło blisko 400 prac, z których jury zakwalifikowało do udziału w wystawie 186 prac 113 autorów (59 obrazów, zwłaszcza olejnych, 53 grafiki, 23 rzeźby i 26 tkanin). Uroczystego otwarcia wystawy w Domu Artysty Plastyka w dniu 9 lipca 1976 r. dokonał prezes Zarządu Okręgu Warszawskiego ZPAP, prof. Leon Michalski.

W 1977 r. Leszno było gospodarzem Centralnych Dożynek i z tego też powodu w przeddzień odbyło się uroczyste otwarcie wystawy leśno-łowieckiej. Zaprezentowano osiągnięcia techniczne leśnictwa i przemysłu drzewnego, drewniane domki, meble, wyroby przetwórstwa leśnego, a w sąsiedztwie wystawy leśników umiejscowiono wystawę łowiecką. Udało się połączyć część informacyjną i artystyczną wystawy w ten sposób, że powstał przejrzysty i czytelny układ zarówno dla laika, jak i dla wytrawnego myśliwego (ter 1977). Na wystawie przedstawiono cztery pory roku i na tym tle zadania wykonywane przez myśliwych. Widzowie mogli zatem zobaczyć wiosenne budzenie się przyrody oraz myśliwych podczas wiosennych prac w łowisku. Ponadto zaprezentowano trofea myśliwskie, np. kolekcję wieńców jeleni, parostków saren (ryc. 9), oręża dzików, a także skóry drapieżników. Dla podkreślenia współpracy z Ligą Ochrony Przyrody urządzono małe stoisko poświęcone tej organizacji z okazji 50 rocznicy jej działalności.

Z okazji 50 rocznicy Pierwszej Powszechnej Wystawy Krajowej, jaka odbyła się w Poznaniu w 1929 r., zorganizowano wystawę jubileuszową. Powołano sekretariat wystawy oraz 12 komisji problemowych, takich jak: wystawowa, imprezowa, naukowa, propagandy, przyjmowania trofeów, wyceny trofeów (najliczniejsza), przygotowania obiektu do wystawy, finansowa, gospodarcza, zawodów strzeleckich, kynologiczna oraz sokolnicza. Uroczyste otwarcie nastąpiło 6 czerwca 1979 r. na terenie Ośrodka Strzelectwa Myśliwskiego w Antoninku. Zgromadzono ponad 600 trofeów, które wyceniła Komisja Trofeów i Wystaw Naczelnej Rady Łowieckiej. Biorąc pod uwagę także liczne imprezy towarzyszące, takie jak np. zawody strzeleckie, regionalne próby norowców, sesje naukowe, sympozja kynologiczne, spotkania sokolników, zorganizowaną przez Jedność Łowiecką wystawę broni myśliwskiej produkowanej w NRD, można mówić o sukcesie organizatorów.

W roku 1983 przypadał jubileusz 60-lecia PZŁ. Zrezygnowano jednak z organizowania jednej wystawy centralnej na rzecz kilku wystaw regionalnych, w których przedstawiono Polskie Krainy Łowieckie. W Ciechanowcu urządzono wystawę Krainy Północnej, która

Ryc. 9. Goście honorowi zwiedzają wystawę leśno-łowiecką w Lesznie w 1977 r. (Łowiec Polski 1977)

obejmowała ówczesne województwa: białostockie, ciechanowskie, łomżyńskie, olsztyńskie, ostrołęckie i suwalskie. Wystawa odbyła się w Muzeum Rolnictwa im. Krzysztofa Kluka, które potocznie nazywano skansenem. Zamiast tradycyjnego przecięcia wstęgi wypuszczono parę bażantów w parku otaczającym obiekty muzealne. Na wystawie dominowały trofea, a także spreparowane ssaki i ptaki spotykane na terenie Krainy Północnej.

Wystawę Krainy Wschodniej obejmującej ówczesne województwa: białkopodlaskie, chełmskie, lubelskie, radomskie, siedleckie, war-

szawskie i zamojskie zorganizowano w pałacu w Kozłówce. Ekspozycję podzielono na dwie części i w jednej przedstawiono aspekt historyczny łowów, prezentując m.in. XVIII-wieczne grafiki Johanna Eliasa Rindingera, obraz Juliusza Kossaka „Polowanie na saniach”, Michała Wywiórskiego „Hucuł z jeleniem”, Ludwika Maciąga „Pogoń za lisem”, Leopolda Duminiego „Polowanie na dzika”. Ponadto można było podziwiać XIX-wieczną szafę na broń, dwie porcelanowe grupy figuralne, zegar kominkowy z XIX wieku, prochownicę, trąbki myśliwskie z XVIII wieku i piękną kolekcję 24 jednostek broni będącą własnością Muzeum Okręgowego w Lublinie. W drugiej części wystawy dominowały trofea, wśród których były: 124 złotomedałowe, 117 srebrnomedałowych i 56 brązomedałowych, a oprócz tego podziwiać można było 95 spreparowanych ptaków i ssaków łownych.

Wystawę Krainy Południowej obejmującej województwa: bielsko-bialskie, częstochowskie, katowickie, kieleckie, krakowskie, krośnieńskie, nowosądeckie, przemyskie, rzeszowskie, tarnobrzeskie i tarnowskie zorganizowano w zabytkowym gmachu byłej synagogi w Nowym Sączu. Na ekspozycji dominowały trofea: 33 wieńce jeleni, 119 parostków saren oraz 49 orzęzy dzika. Ponadto pokazano 6 skór wilczych, 9 skór rysi, a także 19 czaszek wilków i 13 czaszek rysi.

Wystawę Krainy Centralnej obejmującej województwa: kaliskie, konińskie, leszczyńskie, łódzkie, piotrkowskie, płockie, poznańskie, sieradzkie, skierniewickie, włocławskie urządzono w Muzeum Łowieckim w Uzarzewie. Przedstawiono dzieje łowiectwa na ziemiach polskich, a na tle barwnego fotogramu lasu, między naturalnymi pniami drzew, umiejscowiono spreparowane zwierzęta oraz trofea myśliwskie.

Wystawę Krainy Północno-Zachodniej obejmującej województwa: bydgoskie, elbląskie, gdańskie, gorzowskie, koszalińskie, pilskie, słupskie, szczecińskie, toruńskie i zielonogórskie zorganizowano w siedzibie Bałtyckiej Agencji Artystycznej. Na ekspozycji dominowały trofea, ponadto eksponowano spreparowane okazy jelenia, wilka, lisa i głuszcza.

Wystawę Krainy Sudeckiej obejmującej województwa: jeleniogórskie, legnickie, opolskie, wałbrzyskie i wrocławskie urządzono w Wojewódzkim Domu Kultury i Muzeum Okręgowym w Wałbrzychu. Wśród licznie zgromadzonych trofeów warto wspomnieć 76 wieńców jeleni, 88 parostków saren, 38 orzęzy dzików. Duże zainteresowanie zwiedzających wzbudzała kolekcja starej broni, a także realistycznych rzeźb wykonanych przez Tadeusza Kowalskiego i płaskorzeźb Czesława Krzyżanowskiego.

W Ośrodku Kultury Leśnej w Gołuchowie zorganizowano w 1989 r. wystawę pt. „Pejzaż i sceny myśliwskie w malarstwie polskim przełomu

XIX i XX wieku”. Zgromadzono na niej 45 obrazów olejnych, akwarel, litografii i rysunków z kilku muzeów polskich. Zdecydowanie dominowały obrazy Leona Wyczółkowskiego z Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy oraz Juliana Fałata z Muzeum Okręgowego w Bielsku-Białej.

Wystawy łowieckie w III Rzeczypospolitej

W latach 90. ubiegłego stulecia dokonały się w Polsce zmiany polityczne, gospodarcze i społeczne. Zaczęła rozwijać się gospodarka rynkowa ze wszystkimi tego konsekwencjami, a procesom tym podlegało też polskie łowiectwo, co widać, analizując wystawy, których było organizowanych coraz mniej.

W ramach obchodów 70-lecia PZŁ odbył się w Krakowie 40 Kongres CIC oraz otwarto w hali WKS „Wawel” w dniach 15 maja–6 czerwca 1993 r. ogólnopolską wystawę pt. „Łowiectwo – Natura – Cywilizacja”. Wystawiono 551 eksponatów, z których 196 to muzealia, np. obrazy Juliusza Kossaka, Juliana Fałata, Józefa Brandta, a także broń, akcesoria myśliwskie, medale, dokumenty, trofea historyczne (ryc. 10). Pozostałe eksponaty w liczbie 355 to głównie złotomedałowe trofea, które zostały zebrane i skatalogowane przez Zarząd Wojewódzki PZŁ w Krakowie. Część z nich została wyceniona przez Międzynarodową Komisję Wyceny Trofeów na sesjach w Warszawie, Krakowie i Pszczynie (Bojarski i in. 1993).

Ryc. 10. Żubr na ekspozycjach łowieckich zawsze wzbudza zainteresowanie (Łowiec Polski 1993)

Wystawę pt. „Myślistwo jako styl życia” urządziło Muzeum Narodowe w Poznaniu w 1999 r. w oparciu o własne zbiory oraz eksponaty udostępnione przez Muzeum Przyrodniczo-Łowieckie w Uzarzewie. Zgromadzono na niej m.in. broń i akcesoria, rogi myśliwskie, obrazy olejne i akwarele, a także naczynia, zegary i meble z łowieckimi motywami dekoracyjnymi. Na szczególną uwagę zasługiwały XVII-wieczne oszczepy z lancetowatymi grotami, łuki i kusze, arkebuzy i cieszynki. Poza dwoma obrazami Juliusza Kossaka („Polowanie z chartami” oraz „Wyjazd na polowanie”) eksponowani byli mistrzowie zachodnioeuropejscy. Uzupełnieniem wystawy był bardzo dobry, ilustrowany przewodnik (ryc. 11) wraz z katalogiem zawierającym krótkie opisy 175 eksponatów, opracowany przez Dolczewskiego i Sobczak-Jaskulską (1999).

Wystaw łowieckich było jednak coraz mniej, za to coraz częściej organizowano targi i pokazy, na których przedstawiano nowe firmy wchodzące na rynki produkcji i usług. Na przykład w dniach 23–25 maja 1993 r. w gmachu warszawskiego hotelu Victoria odbyły się I Międzynarodowe Targi Łowieckie, z kolei w dniach 30 kwietnia–3 maja 1994 r. w tym samym miejscu II Międzynarodowe Targi Łowieckie. Trudno jednak wśród bogatej oferty handlowej szukać wystawy łowieckiej. Jeśli się czasami pojawiały ekspozycje trofeów, sztuki inspirowanej łowami czy starej broni myśliwskiej, to były one dodatkiem, niejednokrotnie uzupełnieniem dekoracji targowej. Na przykład w dniach 19–21 lutego 2010 r. odbyły się w Expo Silesia w Sosnowcu I Międzynarodowe Targi Łowieckie EXPO Hunting. Trofea były jedynie dekoracją stoisk firm prezentujących swoje wyroby czy też usługi. Można było zatem podziwiać egzotyczne, pięknie spreparowane trofea, które reklamowały zakłady zajmujące się preparowaniem bądź biura podróży organizujące zagraniczne wyprawy łowieckie.

Ryc. 11. Okładka ilustrowanego przewodnika do wystawy „Myślistwo jako styl życia” w Poznaniu w 1999 r.

Ryc. 12. Widok ogólny hali wystawy „Połowy i Łowy 2003” we Wrocławiu (Łowiec Polski 2003)

Czasami jednak targi były miejscem promocji wizerunku myśliwego, wówczas przekazywano ważne informacje o gospodarce łowieckiej i przypominano wartości kulturowe. W dniach 27–29 września 2002 r. w Hali Ludowej we Wrocławiu odbyła się IV Wystawa Polskiego Związku Łowieckiego. Została ona zorganizowana w czasie trwania Międzynarodowych Targów Zoologiczno-Botanicznych INTERZOO-BOTANICA 2002 oraz I Wystawy Fauny i Flory. W dniach 28 lutego–2 marca 2003 r. odbyła się w Hali Ludowej V Wystawa Polskiego Związku Łowieckiego. Wystawa ta była częścią ekspozycji II Międzynarodowego Salonu Wędkarstwa, Myślistwa i Survivalu „Połowy i Łowy 2003” (Seniów 2003) (ryc. 12).

W dniach 14–16 listopada 2003 r. w ramach Międzynarodowych Targów Łowiectwa i Strzelectwa „HUBERTUS EXPO 2003” zorganizowano wystawę jubileuszową pod hasłem „PZŁ – 80 lat tradycji”, którą podzielono na sześć działów: trofea krajowe, trofea egzotyczne, broń myśliwska, wystawa członków Klubu Kolekcjonera i Kultury Łowieckiej, malarstwo i fotografia oraz stoiska narodowe Czesko-Morawskiego i Estońskiego Związku Łowieckiego. W kolejnych latach urządzono w ramach tych targów nowe wystawy, w których prezentowano trofea, fotografie o tematyce przyrodniczo-łowieckiej, a także ekspozycje historyczne.

Na terenie Międzynarodowych Targów Lubelskich odbyła się w dniach 12–14 września 2008 r. impreza targowa dla branż łowieckiej, wędkarskiej i jeździeckiej o nazwie „Pasje”. Z uwagi na jubileusz 85-lecia PZŁ, lubelscy myśliwi zorganizowali w ramach tej imprezy wystawę, której hasłem przewodnim było „Łowiectwo – Historia – Na-

tura – Kultura”. Prezentowano zarówno trofea gatunków rodzimych, jak i egzotycznych zdobytych przez miejscowych myśliwych. Dużym zainteresowaniem cieszyła się część ekspozycji, na której pokazano starodruki, okolicznościowe medale i odznaki, znaczki pocztowe i pocztówki o tematyce łowieckiej, a także biżuterię. Urządzono też szereg imprez towarzyszących, np. pokaz psów myśliwskich, koncert Zespołu Francuskiej Muzyki Myśliwskiej Par Force oraz konkurs nalewek i potraw z dziczyzny (Flis 2008).

W ostatnich latach praktycznie nie ma już dużych wystaw łowieckich, na których eksponowane są trofea. Czasami organizowane są jedynie lokalne pokazy, a wycen trofeów nie dokonuje się na wystawach, a podczas posiedzenia Komisji Wyceny. W tym kontekście warto odnotować aktywność niektórych członków Klubu Kolekcjonera i Kultury Łowieckiej, którzy organizowali wiele udanych wystaw (Mielnikiewicz 2020). Na szczególną uwagę zasługują Bogdan Kowalcze i Leszek Szewczyk, którzy udostępniali swoje prywatne zbiory i na tej bazie urządzono w ostatnim pięcioleciu ponad 20 wystaw, takich jak np.: „Sztuka użytkowa w Łowiectwie” oraz „Święci patroni myśliwych” w Sejmie RP w Warszawie (2016), „Polskie wystawy i ekspozycje łowieckie” w Ośrodku Kultury w Gołuchowie (2017), „Łowiectwo na Ziemi Zielonogórskiej”, z okazji 95-lecia Polskiego Związku Łowieckiego, w Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze (2018), „Łowy i historia” podczas IV Kongresu Kultury Łowieckiej w Pułtusku (2018), „Myśliwi w obronie niepodległości” w Sejmie RP (2018), „W służbie ludziom i przyrodzie” podczas konferencji pod tym samym tytułem w Janowie Lubelskim (2019), „Prawodawstwo łowieckie” podczas XIV Krajowego Zjazdu Delegatów PZŁ w Sękocinie Starym (2019), „Galicyskie łowy” na zamku królewskim w Niepołomicach (2019).

Podsumowanie

Wystawy łowieckie to piękna karta naszej historii. Odzwierciedlały one to, co było ważne i wartościowe dla myśliwych w określonym czasie. Pierwsze ekspozycje łowieckie były organizowane na targach i pokazach rolniczo-przemysłowych, by później uzyskać niejako niezależny charakter. Dziś, po wielu latach, wystawy łowieckie znów wróciły na targi, a więc historia zatoczyła niejako koło. Analizując wystawy w aspekcie historycznym, można zauważyć, że ich charakter zmieniał się na przestrzeni 150 lat. Kiedyś rdzeniem każdej wystawy były trofea

łowieckie, piękne poroża, oręża dzików, czaszki i skóry drapieżników. Natomiast dziś większy nacisk jest położony na sferę historyczną, kulturową łowiectwa, a trofeistyka została nieco zepchnięta na margines.

W ostatnich latach łowiectwo wzbudza emocje, i to często te negatywne. Jest krytykowane nie tylko przez aktywistów, ale także przez niektórych naukowców czy dziennikarzy. Dlatego myśliwi powinni dbać o profesjonalizm, podnosić swoje kwalifikacje, swoją wiedzę oraz skuteczniej przekazywać informacje o pracy, jaką wykonują. Można przyjąć założenie, że kluczową rolę dla przyszłości łowiectwa i jego rozwoju odgrywać będzie akceptacja społeczna. A w tym kontekście wystawy łowieckie mogą okazać się bardzo przydatne.

Jaka zatem będzie przyszłość wystaw łowieckich? W najbliższych latach istotną rolę będą odgrywały targi, w czasie których będą prezentowane wszelakie towary i usługi związane m.in. z turystyką przyrodniczą, wędkarstwem czy łowiectwem. Będzie zatem wiele okazji do zorganizowania wystaw łowieckich. Nie mogą to być jednak ekspozycje nieprzemyślane, zrobione pośpiesznie, opierające się np. na prezentowaniu gabinetu myśliwskiego i znajdujących się w nim trofeów łowieckich czy gablot wypełnionych dokumentami, gdyż to zainteresuje wyłącznie koneserów. Wystawa taka musi zaciekawić, zainspirować, pobudzić do myślenia nie tylko myśliwych, ale i osoby niemające z łowiectwem zbyt wiele do czynienia. Dlatego powinien być w niej jakiś głębszy zamysł, przygotowany interesujący scenariusz uwzględniający kilka tematów, np. wątki naukowe, edukacyjno-informacyjne czy historyczno-kulturowe.

Mamy w naszym kraju kilka placówek naukowych zajmujących się problematyką łowiecką. Na targach „Knieje” jedna z nich miewała nawet swoje stoisko, tyle że oferta prezentowana przez doktorantów i studentów obejmowała kolorowanki dla najmłodszych i rozdawanie baloników. Tymczasem chodzi o pokazanie, że łowiectwo ma podstawy naukowe, przedstawienie w przystępny sposób wyników badań (przyrodniczych, społecznych, historycznych), propagowanie publikacji naukowych i popularnonaukowych. Ważną kwestią jest promowanie wiedzy o współczesnym łowiectwie, o roli i zadaniach, przed jakimi stoją dziś myśliwi mający obowiązki w aspekcie gospodarczym (np. ograniczanie szkód na polach i w lasach) czy związane z ochroną przyrody (np. reintrodukcja gatunków chronionych, redukcja gatunków inwazyjnych). Oczywiście nie należy uciekać od prezentowania trofeów, no bo gdzie myśliwy może zobaczyć wyjątkowo ciekawe wieńce jeleni czy parostki kozłów, jeśli nie na takiej wystawie. Rzecz tylko w tym, aby

ekspozycja trofeów była przemyślana i dobrze zaplanowana, gdyż nie chodzi o liczbę poroży, ale ich wyjątkowość, unikatowość.

Wystawa łowiecka to także okazja, pretekst niejako do zorganizowanych bądź spontanicznych spotkań i dyskusji. I to jest ogromna wartość, której nie zastąpi Internet czy media społecznościowe.

Literatura

- A.L. 1887. Kilka wrażeń z wystawy krakowskiej. *Łowiec*, 10(11): 185–186.
- Bojarski J., Grabek E., Konarski T. 1993. Katalog wystawy. *Łowiectwo–Natura–Cywilizacja*. CYROGRAF, Warszawa: 1–54.
- Dolczewski Z., Sobczak-Jaskulska R. 1999. Myślistwo jako styl życia. Wydawnictwo Muzeum Narodowego, Poznań: 1–80.
- Domaniewski J. 1932. II-gi pokaz trofeów łowieckich w Warszawie. *Łowiec Polski*, 49: 779–783.
- Domaniewski J. 1934. III-ci pokaz trofeów łowieckich w Warszawie. *Łowiec Polski*, 15: 296–310.
- Flis M. 2008. Lubelskie obchody. *Łowiec Polski*, 11: 86–87.
- Godyń Z. 1938. Na marginesie wystawy fotografii przyrodniczych i myśliwskich Wł. Puchalskiego. *Łowiec Polski*, 14: 294.
- Gwiazdowicz D.J., Wiśniewski J. 2013. Polskie ekspozycje łowieckie. Ośrodek Kultury Leśnej, Gołuchów: 1–448.
- Kobyłański J.W. 1937a. Wystawa Łowiecka w Poznaniu. *Echa Leśne*, 14(10): 206–207.
- Kobyłański J.W. 1937b. Jubileuszowa Wystawa Łowiecka w Poznaniu (1906–1936). *Łowiec Polski*, 7: 123–125.
- Kowalski Z. 1952a. I-szy Ogólnopolski Pokaz Trofeów Łowieckich. *Łowiec Polski*, 5: 1–7.
- Kowalski Z. 1952b. I-szy Ogólnopolski Pokaz Trofeów Łowieckich. *Łowiec Polski*, 6: 4–7.
- Metzig Z. 1938. Wrażenia z wystawy „Łowca Wielkopolskiego”. *Myśliwy*, 2(4): 61–63.
- Mielnikiewicz K. 2011. Animatorzy kultury łowieckiej za drutami oflagów i stalagów w czasie II wojny światowej. Mat. II Międzynarodowego Kongresu Kultury Łowieckiej. Niepołomice 2011. Agencja Reklamowo-Wydawnicza „Ostroja”, Cianowice: 183–214.
- Mielnikiewicz K. 2012. Myśliwi w oflagach. Nakładem autora, Ostrów Mazowiecka: 1–125.
- Mielnikiewicz K. 2020. Kolekcjonerstwo łowieckie w Polsce. Nakładem autora, Ostrów Mazowiecka: 1–102.
- Mniszek A. 1927. Wystawa łowiecka. *Łowiec*, 48(8): 142–145; (9): 160–162.

- Modzelewski J. 1938. Wrażenia z wystawy „Łowca Wielkopolskiego”. *Myśliwy*, 2(4): 58–60.
- Owczarzewski R. 1937. Łowiectwo w sztuce polskiej. *Echa Leśne*, 14(32): 701–702.
- S.M. 1938. Wystawa fotografii przyrodniczej i myśliwskiej Włodzimierza Puchalskiego w Poznaniu. *Łowiec Polski*, 18: 377.
- Seniów J. 2003. Wystawa łowiecka we Wrocławiu. *Łowiec Polski*, 7: 6–7.
- Sikorski W. 1973. Jubileuszowa Wystawa 50-lecia PZŁ. *Łowiec Polski*, 13–14: 16–17.
- Sikorski W. 1998. W służbie Sylwana i Diany. Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzczak, Warszawa: 1–116.
- Skowronek T. 2004. Nie zapomnieli... Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa: 1–128.
- Skowronek T. 2011. Aktywność leśników w Oflagu II C Woldenberg oraz ich znaczenie w rozwoju szkolnictwa leśnego i gospodarki leśnej. *Ośrodek Kultury Leśnej, Gołuchów*: 1–95.
- St. 1894. Łowiectwo na powszechnej Wystawie krajowej. *Łowiec*, 17(6): 81–83; (7): 97–100; (8): 123–124; (9): 129–131.
- Szczerbiński W. 1929. Pawilon łowiecki na P.W.K. *Echa Leśne*, 6(8): 39–42.
- ter [Terentjew R.] 1972. Z dziejów łowiectwa na ziemiach zachodnich. Wystawa łowiecka we Wrocławiu. *Łowiec Polski*, 9: 8–9.
- ter [Terentjew R.] 1973. Łowiectwo w sztuce. Wystawa Sztuki Łowieckiej i Animalistycznej. *Łowiec Polski*, 13–14: 9.
- ter [Terentjew R.] 1977. Dożynkowa Wystawa Łowiecka w Lesznie. *Łowiec Polski*, 20: 8–9.
- Wacek R. 1937. Retrospektywny rzut oka na polskie wystawy łowieckie. *Łowiec*, 59(13): 188–190.